

ENFÜSİ

(أنفسى)

**Türk-İslâm düşünce tarihinde
âfâkînin karşıtı olarak
sübjektif karakterdeki bütün sezgi,
deney ve deliller için kullanılan
kelâm, felsefe ve psikoloji terimi
(bk. AFÂKÎ).**

ENGİZİSYON

**Hristiyanlık'tan uzaklaşan
veya dinî esaslara aykırı davranan
kimseleri cezalandırmak için
kurulan Katolik kilise mahkemeleri.**

“Bezdirici, baskıcı soruşturma ve sorgulama” anlamına gelen **engizisyon** (İng., Fr. ve Alm. inquisition) kelimesi, Güneybatı Avrupa’da XIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan ve bilhassa Hıristiyanlık’tan dönen, dinî esaslara başkaldıran kimseleri, kısmen de yahudi grupları yahut konvertoları (hıristiyanlaşmış yahudiler) yok etmek maksadıyla kurulmuş, XIX. yüzyıl ortalarına kadar etkisini sürdüren Katolik kilise mahkemeleri ve adli kurumlar için kullanılmış bir terimdir. Avrupa’da hıristiyan inançlarına aykırı kişilere ya da gruplara karşı resmî kilise sorgulamaları ciddi olarak XIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış görünürse de aşırı sayılan gruplara yönelik adli takibat ve baskılar, Konstantin’in Hıristiyanlığı tanınması ve kurumlaştırmasından hemen sonra başlamıştır. Hıristiyanlık’tan ayrılmanın veya ona karşı gelmenin ölüm cezasını gerektirdiğini 382’de ilk ilân eden de Roma İmparatoru I. Theodosios olmuştur. Bu tarihten sonra **engizitör** (sorgulamacı) diye anılan resmî görevlilerin olduğu bilinmekteyse de bunlar kiliseyle ilgisi bulunmayan adliye memurlarıydı. XII. yüzyıldan önce dinle ilgili ağır kusurların adli işlemleri devlet tarafından yürütülüp ciddi bir sonuçla bağlanmazken IX. yüzyıldan itibaren Avrupa’da ortaya çıkan hıristiyan inançlarına aykırı akımlar XII. yüzyılda kilise ve devleti zor durumlara düşürmüştü, sadece dinî sahada kalmayarak sosyal, siyasî ve ekonomik alanda da problem olmaya başlamıştı. Özellikle İtalya’nın kuzeyi ve Fransa’nın güneyine düşen alanda (Almanya’da Cathari, Fransa’da Albililer, İtalya’da Patarinler) Maniheistler’in sebep olduğu kargaşa devlet ve kilise yetkililerini ürkütmekteydi. Bu konuda etkin bir tedbir alınmadı. Aslında Hıristiyanlık’ta önemli yeri bulunan önceki

kilise babaları inanç meseleleri yüzünden kan dökülmesine karşı idiler. Yer yer Hıristiyanlık’tan uzaklaşan veya ayrı yol tutanlara mahallî idare yetkililerince sert cezaların verildiği görülmüş ve meselâ 1022’de Orleans’ta, 1028’de Milano’da yakılarak, 1052’de Goslar’da asılarak öldürülenler olmuşsa da o zaman kilise bu işin içinde bulunmuyordu.

XII-XIII. yüzyıllardaki kültürel ve sosyal gelişmelere paralel olarak kilisede de önemli teşkilât ve doktrin yenileştirmeleri oldu. Manastır hayatındaki yeni düzenlemeler Batı’da mânevî merkezler oluşturdu. Kilise din üzerinde birleştirici bir rol aldı. Bu ise mânevî birliğin doğmasına ve Avrupa’nın bir hıristiyan dünyası haline gelmesine yol açtı. Bütün bunların sonucunda XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başlarından itibaren kilisenin inisiyatifinde bir adli ve cezaî mekanizma oluşmaya başladı.

Diğer XII. yüzyıl konsillerinde olduğu gibi 1179’daki Lateran Konsili’nde de Papa III. Alexander ilgili memurlara, hıristiyan halkı Cathari, Brabançonlar gibi aşırı dinî gruplardan korumak için dinî yapıdan kopanların ve uzaklaşanların tutuklanması, aforoz edilmesi ve mallarının ellerinden alınması yetkisini verdi. Papa bu işi kutsal bir cihad olarak ilân etti ve bu yolda gayret göstereceklere endüljans verileceğini bildirdi. 1184’te Verona’da Papa III. Lucius, İmparator Frederick Barbarossa ile birlikte bu konuda daha sert davranılmasına dair bir karar çıkardı. Bu karara göre dinden ayrılmaları yüzünden aforoz edilenler devlet ilgililerince yakalanarak mahkemelere sevkedilecekti. Bunlara verilecek cezalar genellikle sürgün, mallarına el konulması, evden uzaklaştırma, vatandaşlıktan çıkarma gibi ağır sosyal yaptırımları içermekteydi.

Verona’da alınan kararın dikkat çekici yanı artık ilgili piskoposlukça araştırmaya girişilmesi ve bir engizisyon kurumunun temellerinin atılmasıydı. Buna göre her piskoposa kendi bölgesindeki dinden sapmaları araştırma ve sorgulama yetkisi verilmişti. Suçlanan kişilerden kendilerini kurtarabilmeleri için yemin etmeleri istenecek, yemini reddedenlerin aleyhinde karar verilecek ve bunlar cezalandırılacaktı. Bu konuda kontlar, baronlar, bölge papazları ve şehir meclislerinden yardım istendi. Aksi takdirde bunlar işlerini kaybedecek, aforoz edilecek veya bölgelerinde âyin yasaklanacaktı.

Engizisyon her ne kadar Papa IX. Gregory zamanında (1227-1241) kurulmuşsa da daha önce Papa III. Innocent (1198-1216) tarafından inançlara karşı çıkmakla suçlanan kimseler hakkında araştırma, soruşturma işlemleri yapılmaktaydı. Gerçi III. Innocent, kilise cezaları konusunda kendinden öncekilerin aldığı kararları tasdikten öte bir yenilik getirmemişti. Ancak onun zamanında yahudilere karşı gelişen baskı daha da artmıştı. III. Innocent yahudilerin aşırı faiz ve kâr elde ettiklerini, mal ve servet yığdıklarını, çalınmış eşyaları kabul ettiklerini, kiliselerden büyük sinagoglar yaptıklarını, hıristiyanları alaya aldıklarını ve onları öldürdüklerini, evlerinde hıristiyan hizmetçi çalıştırdıklarını kiliseye vergi vermekten kaçındıklarını ileri sürerek krallara şikâyetle bulundu ve IV. Lateran Konsili’nde yahudilerin aleyhinde dört karar çıkarttı. Yine onun döneminde yahudilerin ayrı bir kıyafet giyip yahudi olduklarını gösteren bir işaret takmaları meselesi gündeme geldi. III. Innocent hıristiyan inançlarından uzaklaşan, özellikle Güney Fransa’daki Languedoc’ta önceki Cathari hareketinin bir devamı olarak görünen Albililer’e karşı 1209’da cihad ilân edip Sistersiyenler (Cistercian) ve St. Dominik gibi taraftarları vâsıtasıyla onların kökünü kazımak istedi. St. Dominik ilk engizitör olarak tanınır. Papa III. Innocent önce Fransa Kralı II. Philip’i tahrik etmişse de onu emeline âlet edemeyince Kuzey Fransa’daki baronların katıldığı ve Montfortlu Simon’un yönettiği bir kutsal cihad başlattı. Yirmi yıl süren bu mücadelede çok sayıda Cathari ve Ortodoks hıristiyan öldürüldü. 1215’teki IV. Lateran Konsili’nde papa, piskoposların yürüteceği engizisyonla halkın ve resmî çevrelerin de yardım olmasını istedi. Ayrıca Hıristiyanlık’tan uzaklaşanlarla ilgili eski kanunları yeniden gündeme getirdi. II. Frederick 1220’de taç giydiğinde bu kanunları benimsedi ve Hıristiyanlık’tan uzaklaşmayı hiyanet olarak gördü. Lombardia’da suçlu bulunan bazı kimseleri yaktırdı; daha küçük suç işlemiş sayılanların da dillerini kestirdi. Fransa Kralı VIII. Louis 1226’da böyle kimselerin mallarına el konmasını emretti. Bu devrede piskoposlar dinden uzaklaşmaları soruşturmak ve resmî makamlarla birlikte muhakeme etmek yetkisini almıştı. Onların etkili olamadıkları durumlarda Roma devreye girecek, elçilerini görevlendirecekti. Bu şekilde XII. yüzyılın sonlarından itibaren, piskoposların kendi böl-

gelerindeki engizisyonu ve papa tarafından görevlendirilen elçilerin sorumluluk alanlarındaki engizisyonu olmak üzere aynı zamanda iki çeşit engizisyon yürürlükte olmuştur.

Dominiken, Fransiskan, Sistersiyen vb. tarikat ve dinî zümrelerin elçilikle görevlendirilmeleri sonucu Papa IX. Gregory zamanında engizisyon kuruldu ve yaygınlaştı. Papa 1227'de işe başlar başlar Floransa'da Dominiken başkeşişini bir grubun soruşturması için görevlendirdi. Ruhban zümresinden olmayan ajanlar kullanma uygulamasına da devam edildi. Toulouse Konsili'nde (1227) suçluları araştırıp piskoposa haber vermek üzere papazlarla birlikte papaz olmayan ekiplerin de oluşturulması kararlaştırıldı. Yine aynı papa zamanında Dominiken Guala, Brescia piskoposu olarak, 1224'te Lombardia'da Maniheistler için çıkarılmış olan ölüm cezasını 1230'dan itibaren kendi bölgesinde de geçeri kıldı. Bu karar papa tarafından da tasvip edildi. Böylece artık eski kilise babalarının müsamahası bir kenara bırakılacak, kilise tarafından suç işlediğine ve pişman olduğuna ikna edilebilen din ayrılıkçıları hak ettikleri cezayı görmek üzere resmî mahkemelere sevkedilecek, ancak ısrar edenler diri diri yakılacaktı. 1231'de Roma'da yakalanan Patarinler'den ısrar edenlere bu ceza uygulandı. Papa 1232'de Burgonya'da din ayrılıkçılarını Dominiken ilgililerine devretti, bir yıl sonra da bu durum bütün Fransa'da yaygınlaştı. Dominikenler coğrafi dağılıma göre görevlerini Fransiskanlar'la paylaştılar. 1235'te Dominiken Robert le Bougre'ye Fransa'nın genel engizitörü unvanını veren papa onun bütün piskoposlar ve dinî tarikatlarla birlikte bu işi yürütmesini istedi. Engizisyon bu yürütücüsüyle Fransa sınırlarını aştı. Flanderler ve aşağıdaki ülkeler büyük Fransız engizitörüne tâbi oldular. İlk medislerini Toulouse'da toplayan engizitörler İtalya'nın adaları dahil her tarafında, Fransa'nın büyük bir kısmında, 1255'ten itibaren Orta ve Batı Avrupa'da, 1532'den itibaren Portekiz'de engizisyonun yürütülmesini sağladılar, hatta bu işi Orta ve Güney Amerika devletlerine kadar yaymışlardır. Engizisyon sadece İngiltere'de ve genellikle İskandinav ülkelerinde uygulanmamıştır.

Aragon Kralı I. James'in 1232'de Papa IX. Gregory'ye başvurusu sebebiyle papa önce engizitörler göndermiş, bazı soruların sorulması üzerine de krala en-

gizisyon usulüyle ilgili tâlimatı bildirmişti. Aynı yıl Maimonides'in kitaplarıyla ilgili olarak çıkan tartışma engizisyona yahudilerin işlerine karışma fırsatı verdi. 1242'de Paris'te bir engizisyon komitesi İsa Mesih'le ilgili açıklamaları dolayısıyla Talmud'u takbih etti. Binlerce Talmud cildi yakıldı. XII. yüzyıl sonlarında başlanılan, dinden ayrılanları kazıkta yakma âdeti giderek yahudileri de içine almış, 1288'de Fransa'da yahudiler ilk defa kitle halinde kazıkta bağlı olarak yakılmıştı. Ancak bu olay, engizisyonun İberik yarımadasındaki yahudilere uyguladığı zulüm yanında çok önemsiz kalıyordu.

Papa IX. Gregory'nin 1231'de Almanya'daki Marburglu Conrad adlı bir Dominiken keşişine gönderdiği mektupta şu ifadeler yer alıyordu: "Bir şehre ulaştığında yüksek rütbeli papazları, ruhban zümresinden olanları ve halkı davet et. Vakarlı bir konuşma yap. Bazı akıllı adamlardan faydalanarak dinden ayrılanlar ve şüpheliler hakkında sıkı bir araştırma yap (onlar sana ihbar edilecektir). Araştırma-soruşturma sonucunda suçlu ya da şüpheli görülenler kilisenin kurallarına mutlak itaat yemini etmelidirler. Aksi halde onlar hakkında tarafımızdan yakında bildirilecek hükme göre gerekeni yapacaksınız." (ERE, VII, 332).

1250'ye doğru, IX. Gregory ile aynı düşüncede olan IV. Innocent, papalığı zamanında (1243-1254) ilk engizisyon el kitabını Languedoc'lu iki engizitöre hazırlattı. Bu tâlimat kitaplarının hazırlanması Ortaçağ sonlarına kadar sürdü. Papa, orduya teslim edilen suçluların mal varlığına el konulmasını ve beş gün içinde idam edilmelerini emretti; ayrıca 1252'de mahkemelerin bilgi temin edebilmesi için işkenceye gidilebileceğini kararlaştırdı. Böylece IV. Innocent'in, XIII. yüzyıl idarecileri tarafından takip edilen adli ve cezaî kuralları engizisyon mahkemelerine uyarladığı görülmektedir. Dünyevî mahkemeler devlete karşı hıyanete ölüm takdir ederken engizisyon mahkemeleri de Tanrı'ya ihanete aynı cezayı veriyordu.

Engizisyon Fransa ve İtalya'dan sonra Almanya'ya, oradan da Bohemya ve Macaristan'a, Slav İskandinav ülkelerine kadar yayılmış, İngiltere dışında Latin dünyasını, Katolik ülkeleri kaplamıştır. Portekiz 1532'ye kadar bu sisteme dahil olmazken engizisyon 1481'de İspanya'daki Katolik kilisesinin karakterine ve dinî-sosyal problemlere göre şekillenmiştir.

İspanya'da engizisyonun muhatabı Hıristiyanlık'tan uzaklaşanlar, hıristiyanlaştırılan yahudilerden tekrar eski dinlerine dönmek isteyenler ve müslümanlar olmuştur.

Çeşitli yörelerdeki engizitörlerin şartlara göre değişen uygulamaları bir yana bırakılırsa engizisyon kurallarının, müessesenin kuruluşundan (1231) itibaren engizitör Bernard Gui'ye (ö. 1331) kadar bir gelişme çizgisi takip ettiği görülmektedir. B. Gui, XIV. yüzyılın ilk yarısında engizisyon konusundaki en gelişmiş el kitabının yazarıdır.

Bu tür kitaplardaki bilgilere göre engizisyon mahkemeleri şu şekilde çalışmaktaydı: Engizitörler dinden uzaklaşmakla suçlanan kişilerin buldukları yerlere giderlerdi. Buralarda mahallî ruhban zümresinden veya güvenilir halktan ihbarcılarca suçlanan kimseler davet edilir, kendilerine otuz günlük bir "inâyete erişme" süresi tanınır, gelmeyenler aforoz edilip bir papaz ve şahitlerle birlikte resmî makamlarca celbedilerek hapse konulurdu. Bu süre içinde samimi olarak itirafta bulunanlar ağır cezalardan kurtulur, lutuf zamanlarından faydalanırdı. Engizitör önce vaaz eder, onları yanlış görülen inançlarından döndürmeye çalışır, sonuç alamazsa kendisinin ya da vekilinin başkanlık ettiği iki şahit, bir noter veya kâtipten oluşan mahkemesini kurar, soruşturmayı başlatırdı. Önce sanığa bildiklerini açıklayacağına dair yemin ettirilirdi, söyledikleri Latince kaydedilirdi. Sanıklara, isimleri saklı tutulan ihbarcılarını bildirdikleri hususlar okunurdu. En az iki suçlamacı gerekliydi. Sanık kendisini bir defa savunabilirdi ve ihbarcılarının adlarını söylediği takdirde serbest bırakılırdı. Söyleyemezse suçu ya kabul veya reddederdi. Kabul ederse durumuna uygun bir ceza verilirdi; eğer reddederse hapse gönderilirdi, itiraf etmezse işkenceye başvurulurdu (XIV. yüzyılın ortalarından itibaren). Engizitör bütün suçluları sorguladıktan ve bulunamayanları aforoz ettikten sonra en hafif cezalardan (âyin esnasında kırbaçlanma, kiliseleri ziyaret, hac, fakirlere yardım, sarı haç taşıma gibi) ölüme kadar değişen mahkûmiyetleri ilân ederdi. Mahkeme kararları sivil ve dinî otorite huzurunda okunurdu. Yanlış inanç ve kanaatlerinde direnenler diri diri yakılmak üzere sivil otoriteye teslim edilir, ağır cezalara çarptırılanların malları müsâdere edildiği gibi mirasçıları kamu işlerinden men edilir-

di. Öldükten sonra suçlu olduğu anlaşılan kişinin naaşı mezardan çıkarılarak yakıldı. Ölümüne mahkûm edilen suçlu pişman olduğunu belirtir ve samimiyetle tövbe ederse cezası ömür boyu hapse çevrilirdi.

Engizisyon en geniş etkisini İspanya'da gösterdi ve en uzun süre bu ülkede yaşadı. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İspanya'da zorla hıristiyanlaştırılmış yahudi ve müslümanların durumu tartışılmaya başlandı. Bunlardan özellikle yahudi asıllı olanların hıristiyanlarla eşit haklara sahip görülmesi gerektiğini savunanlar yanında Fransisken keşişi Alfonso de Espina gibi İspanya engizisyonunun kurulmasını hazırlayan ve işi gücü dinsiz avcılığı olanlar da vardı. İspanya'da engizisyonun kurulmasının temel sebebi, etnik ve dinî azınlıklara yani yahudi ve müslümanlara karşı duyulan tepki idi. Bu tepki ekonomik sıkıntılar sebebiyle iyice belirginleşmişti ve halkın müslüman Araplar'a, özellikle de sarraf yahudilere karşı kini iyice artmıştı. Dinî otoritelerin baskısı ve yahudilerin katledilmesi pek çok yahudinin din değiştirip hıristiyan olmasına sebep oldu. Bu "yeni hıristiyan"ların veya yahudi kökenli konvertoların gözetimi için ve hıristiyan olduktan sonra tekrar eski dinlerine dönenleri cezalandırmak üzere "Katolik krallar" 1478'de Papa IV. Sixte'den engizisyon yetkisi aldılar. Engizitörlerin yetki alanları sadece Kastilya Krallığı ile sınırlı iken daha sonra Aragon Krallığı topraklarını da kapsamına aldı. Engizisyon mahkemeleri önceleri sadece konvertolarla ilgilenirken daha sonra müslüman ve yahudiler için bir baskı aracı haline geldi. 1492'den itibaren yahudiler vaftiz olma veya sürgüne gönderilme şıklarından birini tercih zorunda bırakıldılar. Aynı zorunluluk 1501'de Gırnata, 1502'de Castille, daha sonra da Aragon ve Catalogne krallıklarındaki müslümanlara teşmil edildi. Artık İspanya en azından prensip olarak sadece hıristiyanların yaşayabileceği bir ülke konumuna gelmişti. Bu sebeple engizisyon din değiştirip hıristiyan olan müslüman Araplar'la (Moriskolar / Morisques) hıristiyan olan yahudiler (Marrañes) üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması kurdu. 1481'den itibaren tertip edilen yakma cezasında çoğunluğu bunlar oluşturuyordu. Tomás de Torquemada 1485'te ilk genel engizitör tayin edildi ve onun döneminde (1485-1494) baskı ve zulümler olabildiğince arttı. Öte yandan

XVI. yüzyılın başında heretik (râfîzî) kabul edilen Hıristiyanlık içi heterodoks akımlar (illuminati veya alumbados ile Erasmus taraftarları) ortaya çıktı ve 1525'ten itibaren engizisyonca takip edilip cezalandırıldı. 1559'da ve 1560'lı yıllarda Lutherçiler'in pek çoğu Séville ve Valladolid şehirlerinde yakıldı.

İspanya engizisyonunda papalık tarafından bir müşahit olarak görevlendirilen Loreto, bu ülkede 1481-1517 yılları arasında 13.000'den fazla insanın diri diri yakılma cezasına, yaklaşık 200.000 kişinin de başka cezalara mahkûm edildiğini bildirmiştir. Bu sayının büyük bir kısmını Hıristiyanlık'tan sapanlar oluşturmaktaydı. İkinci sırada zorla hıristiyanlaştırılmış, ancak dinlerine dönme eğiliminde olan yahudiler, üçüncü sırada da İspanya'nın güneyinde oturan müslümanlar bulunuyordu. Başlangıçta görevleri, suçlu görülenleri sorguya çekip resmî makamlara teslim etmekle sınırlı olan engizitörler daha sonra hem sorgulama hem de cezalandırma işini üzerlerine aldılar. Engizitörler, suçladıkları ve ruhlarını şeytana satmış olarak gördükleri kimselerin itirafta bulunmalarını sağlamak ve onları yakarak suçlarından arındırmak gayesini güdüyorlardı. İtiraf ettirmek için üç işkence yöntemi uygulanyordu. Bunlardan ilki, sanığın kollarını arkadan bağladıktan sonra ayaklarına ağırlıklar asarak vücudunu bir makara vasıtasıyla havaya kaldırma ve organlarını germe yöntemiydi. Vücut asılı durumda bir müddet bırakılır, yere az bir mesafe kaldığında birden bire makara salınır ve bu iş eklemler yerinden çıkıncaya kadar tekrar edilirdi. Bir saat kadar devam eden bu işkence sanığı yola getirmemişse ikinci yöntem olan su işkencesine geçilirdi. Mahkûm bolca su yutmaya zorlanır, ardından da tahta bir tekneye yatırılırdı. Teknenin üzerine bir kapak örtülür ve mahkûmun üzerine bastırılırdı. Üçüncü işkence, mahkûmun ayaklarına ateşe duyarlı bir merhem sürüldükten sonra ayakların ateşe yanaştırılması ve istenilen cevap alınıncaya kadar buna devam edilmesiydi. Ancak bu üç yöntemle de sonuç alınamamışsa hileli yollara başvuruldu. Tutukuların hücrelerine gönderilen casusların onların ağızından laf almaya çalışmaları bu yollardan biriydi. Mahkûmlardan suçlarını itiraf edenler hapisle, etmeyenler ise "auto da-fe" denilen, genellikle halk önünde kazığa bağlı olarak yakılmak suretiyle cezalandırılırdı. Bütün bu

işkencelere rağmen yine de beraat edenler olursa onların da bütün malları ellerinden alınırdı.

Portekiz'de hıristiyanlaştırılmış varlıklı kimselerin bütün önleme gayretlerine rağmen 1532'de Diogo da Silva ilk genel engizitör tayin edildi, 1536'da da bir papalık fermanyıyla İspanya modelinde engizisyon kuruldu. Ancak yine de üç yıl işler kanunla yürütülmüş, on yıl boyunca da müsâdere yoluna gidilmemiştir. Papa Paul, yeni elçisine engizisyonu idare konusunda yetki verirken kral da kardeşini genel engizitör tayin ederek mahkemenin otoritesini güçlendirdi. İlk "auto da-fe" Lizbon'da 1540 yılında uygulandı. 1547'de engizisyonun bu ülkedeki kuruluşu tamamlandı; "auto da-fe"ler ve diğer cezalar yıldan yıla arttı. 1683'te Lizbon'da bütün Portekiz tarihinin en kötü gelişmelerinden biri olarak engizisyon, Hıristiyanlık'tan uzaklaşmakla suçlanan kimselerin çocuklarının ana babalarının ellerinden alınması ve Katolik inançları geleneğine göre yetiştirilmesi kararını aldı.

İspanya'da Torquemada'dan sonra yahudi asıllı Diego Deza'nın (1499-1507) büyük engizitör tayin edilmesiyle engizisyon bütün şiddetiyle devam etmiş, hıristiyanlaştırılmış yahudiler imparatorlara ve papalık yetkililerine büyük meblağlar taahhüt ederek durumu hafifletme çarelerini aramışlardır. Buna rağmen krallar genellikle engizisyona destek vermiş, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren gizlice başka dine sâlik olanların kökünü kazınmıştır. Bunların yerini, özellikle İspanya'nın Portekiz'le birleştiği devrede buradan ya da başka yerlerden göç edenler almıştır. Engizisyon İspanyol ve Portekiz kolonilerinin de aynen uygulanmıştır.

Avrupa'daki diğer ülkelerde engizisyon XVII. yüzyıl sonlarında ortadan kalkarken İspanya'da Napolyon tarafından 1808'de ilga edilmiştir. Engizisyon mahkemeleri 1814'te VII. Ferdinand tarafından yeniden canlandırılmak istenmişse de 1820'de Körtex tarafından bütünüyle kaldırılmış, 1834'te de son kalıntıları temizlenmiştir. İspanya'da engizisyon tarafından 1808'e kadar 31.912 kişi diri diri, 17.659 kişinin de maketi yakılmış, 291.450 kişiye de başka cezalar verilmiştir. Portekiz'de ise engizisyon XVI-XVIII. yüzyıllar arasında 30.000 kişiyi takbih etmiş, 1175 kişiyi bizzat, 633 kişinin de maketini yakmış, 29.590 kişiyi ise çeşitli cezalara çarptırmıştır (EJd., VIII, 1390).

BİBLİYOGRAFYA :

H. C. Lea, *Histoire de l'inquisition au moyen-âge* (trc. S. Reinach), Paris 1900, I-II; a.mf., *A History of the Inquisition of Middle Ages*, New York 1922, I, 222; DCR, s. 53-54; J. Gardner, "Inquisition", *The Faiths of the World*, New York, ts., II, 137-139; Y. Dossat, "Inquisition", *New Catholic Encyclopaedia*, London 1967, VIII, 535-540; Cecil Roth, "Inquisition", *EJd.*, VIII, 1380-1408; Bernhard Blumenkraz, "Innocent", a.e., VIII, 1375-1376; E. Vacandard, "Inquisition", *ERE*, VII, 330-336; R. C. Finucane, "Inquisition", *ER*, VII, 251-255; D. M. Swetschinski, "Marranos", a.e., IX, 210-218.

KÜRŞAT DEMİRCİ

ENİS MEVLEVİ

(ö. 1159/1746)

**Osmanlı hattatı
ve Kahire Mevlevihânesi şeyhi.**

Edirne'de doğdu. Asıl adı Abdullah'tır. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Edirne Mevlevihânesi Şeyhi Enis Receb Dede'ye intisap etti ve ona mensubiyeti sebebiyle Enis Mevlevî diye tanındı. Enis Receb Dede'den hilâfet aldıktan sonra Mısır'a giderek Kahire Mevlevihânesi'ne şeyh oldu. Hat sanatını Mısır'ın tanınmış

hattatlarından Muhammed Nürî el-Mısırî'den öğrendi. Bu arada hac vazifesini yerine getirdi. Sülüs ve nesih yazılarındaki başarısı sebebiyle zamanının önde gelen hattatları arasına giren Enis Mevlevî, irşad görevinin yanı sıra çeşitli ülkelerden gelen müslüman talebelere hat sanatını öğreterek Osmanlı hat üslubunun diğer İslâm ülkelerinde yayılmasına hizmet etti. Şeyh Ahmed, Şeyh Mustafa Dede b. Muhammed, Mîr İskender b. Ebû Bekir Paşa, Mîr Süleyman Ebû Bekir gibi meşhur hattatlar onun talebeleridir.

Vefatında Kahire Mevlevihânesi'ne defnedilen Enis Mevlevî için Müstakimzâde, "Yazar bâbâ-yı kalem levh-i kabre târihin / Enis Dedem ede bâkide hüsn ü hattı celîs" ta'miyeli beytini tarih düşürmüştür.

Suyulcuzâde Mehmed Necîb, III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde Enis Mevlevî ile görüştüğünü, onun pek çok mushaf-ı şerif ve kıta yazdığını kaydeder. 1138 (1725) yılında yazdığı bir *Delâ'ilü'l-ğayrât* nüshasının eline geçtiğini söyleyen Ahmed Bâdî Efendi de Enis Mevlevî'nin çok sayıda eser istinsah ettiğini bildirir. Türk ve İslâm Eserleri Mü-

zesi'ndeki (nr. 398) 1155 (1742) tarihli bir mushafı ile Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı Ekrem Hakkı Ayverdi Hat Koleksiyonu (nr. I/17) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Hazine, nr. 2299/12) bulunan iki sülüs-nesih kıtası, onun hat sanatında ulaştığı seviyeyi gösteren önemli örneklerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Suyulcuzâde, *Devhatü'l-küttâb*, s. 86; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 291; Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, Beyrut 1988, III, 116; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10391-10393, II, 107, 371; Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, Edirne 1336, s. 98; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 265; Tâhir el-Kürdî, *Târîhu'l-ğayrât* 'Arabî ve âdâbüh, Riyad 1402/1982, s. 276; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 158.

MUHİTTİN SERİN

ENİS RECEB DEDE

(ö. 1147/1734 [?])

Mevlevî şeyhi ve şairi.

Edirne'de doğdu. Asıl adı Receb olan şairin seksen yaşını biraz geçtikten sonra vefat ettiği belirtildiğine göre (Râmiz, vr. 1^b), 1650-1654 yılları arasında doğmuş olması muhtemeldir. Gülşeniyye tarikâtına bağlı sipahi Derviş Halil'in oğludur. Çocukluğunda İbrâhim adında bir mücellidin yanında çıraklık yaptı. Daha sonra tahsil için İstanbul'a gitti; bir müddet kalıp Edirne'ye döndü. Burada Mevlevî şeyhi şair Neşâtî Ahmed Dede'ye intisap ederek ondan feyiz aldı. Sonraları tekrar İstanbul'a giderek Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Kârî Ahmed Dede'ye intisap etti ve onun *Meşnevî* derslerini takip ederek bu mevlevihâneye mesnevihan oldu. 1078'de (1667) şeyhi vefat edince Kasımpaşa Mevlevihânesi mesnevihanlığına geçti. Neşâtî Ahmed Dede'nin 1085 (1674) yılında vefatı üzerine onun yerine Edirne Murâdiye Mevlevihânesi'ne şeyh oldu. Kaynaklarda Enis Receb Dede'nin Mevlevî şeyhleri içinde en uzun ömürlü ve en çok müridi bulunan şeyhlerden biri olduğu kaydedilir. Altmış seneyi bulan şeyhliği sırasında beş padişahla yirmi sadrazamın onun mânevî dairesine girdiği söylenir. Padişah ve vezirlerin saygı ve bağlılıklarını kazanmış ve çoğu üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Sadrazam Koca Râgıp Paşa ile Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi de onun müridleri arasında yer almıştır.

Enis Receb Dede'nin vefat yılı hakkında farklı tarihler verilmektedir. Müellif-

Enis Mevlevî'nin nesih hattıyla yazdığı Kur'ân-ı Kerim'den Fâtiha ve Bakara sûrelerinin ilk âyetleri
(Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 398)

